

A magyar irodalom párizsi nagykövete

Ferenczi (Fischer) Lászlóval

Tüskés Anna beszélgetett

(részletek)¹

„– Személyesen mikor ismerkedtél meg Illyéssel?

– Először akkor találkoztam Illyéssel, amikor egy belga költői est volt a Zeneakadémián, s a Zeneakadémia meglepő módon zsúfolt volt. A Magyar P.E.N. Club szervező titkára voltam akkor, nagyon sok külföldi író jött hozzánk, neves írók is, akiknek Magyarországon is ismerték a nevüket, nem csak külföldön, de gyakran nehéz volt tíz-tizenöt érdeklődő embert összehozni hallgatóságnak, úgyhogy nagyon sok esetben, abban az épületben, ahol volt éppen a rendezvény, a takarítónőt is megkértük, hogy üljön be vattának. Jól emlékszem, hogy a Zeneakadémián tartott belga költői est után, amelyen legnagyobb örömkre zsúfolásig megtelt a nagyterem, Illyés nagyon melegen gratulált Tímár Gyurinak az Ofélia-fordításhoz, amit Carlos de Raditzky írt. Illyés nem nagyon szokott gratulálni. Tehát ekkor ismerkedtem meg Illyéssel.

Néha személyesen találkoztunk, egyszer a Nár-ciszbán futottunk össze, ami az egyetem bölcsészkarával szemben volt, egy irodalmi találkozóhely. Emlékezetes számomra egy másik találkozás: a látogatás Illyésnél Tihanyban a P.E.N. kongresszus idején '64-ben. Az érdekessége az volt, amikor Goffin és Illyés elkezdtek beszélgetni arról, hogy valószínűleg ismerték egymást 1924-ben, mert ugyanazok a barátai voltak, és valószínűleg jelen voltak akkor, amikor az *Egy hulla* című pamfletet France halála alkalmá-

ból megfogalmazták a barátaik.² Ez nagyon valószínű, noha egyikőjük sem volt benne 100 százalékgig biztos, de ott olyan társaság volt jelen, hogy teljesen valószínű, hiszen mind a kettőt jó barátság fűzte Bretonhoz és Éluardhoz. Tehát nagyon valószínű, hogy akkor találkoztak.

– Goffin és Illyés ugye fordították is egymás verseit?

– Igen, a magyar nyelvű Goffin-kötetet, a Márvány-vágatást Illyés vezette be nagy elismeréssel. De hogy kölcsönösen szerették és becsülték egymást, az abból is látszik, hogy Goffin 1980-ban két kötetben megjelent visszaemlékezéseinek címlapján itt van Illyés aláírása, és ha megnézed, kik szerepelnek még ott – Louis Armstrong, Blaise Cendrars, Jean Cocteau, Max Jacob, Carlos de Raditzky, Jules Romains, Stefan Zweig –, akkor látod, hogy abszolút egyenrangúnak tartja Illyést. Ez a generáció annak tartja. A '60-as, '70-es években a francia kritika arról beszélt, hogy három nagy élő, francia nyelvű költő van: Saint-John Perse, Aragon és Robert Goffin. [...]

– Illyés számos francia és belga költővel volt kapcsolatban. Kikhez fűzte barátság?

– Illyés jó kapcsolatban volt egyrészt Tzarával. Ők valamikor a '20-as években Párizsban ismerkedtek meg. Tzaráról az élete legkülönbözőbb pillanataiban a legnagyobb szere-

tettel írt, akkor is, amikor ez nem volt feltétlenül időszerrű. Az 1938-ban megjelent *Magyarok. Naplójegyzetek*ben van egy Tzara-fejezet, és később is írt róla. Feljegyzi például, hogy Tzara felolvassa neki egy hosszú versét, és Illyés azt írja, hogy utána ugyanúgy egyetértettek, mint valaha. Amit Tzara haláláról és a temetéséről ír, az megint egy nagyon fontos írás: meglátogatja a halálosan beteg Tzarát, és Tzara fogadja a látogatását. Ez egy nagyon bensőséges kapcsolat volt. George Asztalos román költő érdekes dolgot mondott nekem. Asztalos valamikor a '60-as évek végén vagy a '70-es években került ki Franciaországba, és ott francia író lett. Asztalos a következőt mondta, ami egészen más nézőpont, de nagyon érdekes. Azt mondja: »Illyés nagy kárt okozott a magyaroknak, hogy visszajött Magyarországra. Ha őbelőle francia író lett volna ugyanúgy, mint Tzarából, akkor sokkal többet tett volna a magyarokért.« Ha Romániából ma kijön valaki, akkor Tzara miatt neve van, hisznek neki. Ha Illyés Franciaországban marad, akkor Illyés sokkal többet segített volna Magyarországnak. Ezt mondja egy román költő, aki Tzarának köszönhetette azt, hogy pillanatokon belül otthon érezhette magát Franciaországban.

– Kikkel volt Illyés még barátságban?

– Ugyanilyen jó kapcsolata lehetett Illyésnek Éluard-ral is. Éluard '49-ben eljött Pestre, amibe egyrészt belejátszott a politika, de azért belejátszott Illyés is. Amit Illyés Bretonról ír, az abszolút francia racionalistáról, az megint azt mutatja, hogy ők ismerték egymást. Reverdyről is nagy szeretettel ír Illyés. Cassau is beletartozott ebbe a társaságba, ő költő, műfordító és művészettörténész is volt: Chagalltól kezdve sok mindenről írt, és csinált egy nagy panoráma antológiát a képzőművészetről. Illyés leírja Malraux-val való találkozásait, és ezekből kiderül, hogy a Malraux is komolyan vette Illyést. Nekem az a véleményem, hogy az első magyar költő, akinek igazán nemzetközi és kölcsönös kapcsolatai voltak, az Illyés volt.[...]

Bosquet szerint Illyés a XX. század egyik legjelentősebb alkotója volt. Ugyanis háromféle kritika van: az egyetemi kritika, a sajtóban megjelenő kritikák és a társalgási kritika. Ez utóbbi Franciaországban ma is nagyon erős. Tehát sokkal fontosabb az, hogy egy francia író egy másik francia írónak azt mondja, hogy »Te, van egy barátom...«, mint az, hogy mit ír le a százezer folyóirat vagy napilap közül az egyikbe, amit senki sem olvas el. Illyés írt franciául, és fordították is a műveit franciára. Illyésnek tudták a nevét, és ismerték a műveit is. Charaire és Chaulot is fordította, és nemcsak fordították, hanem tudtak is róla, ami két teljesen különböző dolog. Ha valaki lefordít egy művet, még nem feltétlenül tudja, kinek a versét fordította. Az egyik belga barátom egyszer elküldött nekem egy magyar verset. Azt mondja: »valaki megkért, hogy fordítsam

ezt le. Mit szólsz hozzá, és ki ez a költő?« Adynak a *Párizsba beszökött az ősz* című verse volt. Gara László úgy dolgozott, hogy odaadta francia költőknek a magyar verseket lefordításra, és mondta ugyan, kinek a verse, de a franciáknak elment a fülük mellett. Ezek rutinos költők voltak: ha odaadtál nekik egy fordítást, néhány fél óra alatt lefordították, de nem tudták, kit fordítottak le, főleg ha egy verset kaptak. Tehát Adyt fordít valaki, noha nem tudta, hogy kit fordít, de baráti kedvességből megteszi. Ez nagyon sokszor előfordul, de Illyés esetében más volt, mert az ő esetében tudták is, hogy kit fordítanak. Illyés tökéletesen beszélt franciául, és nem félt tőlük: francia társaságban merete azt mondani, hogy »ti buta franciák«. Az ő francia tudása és francia műveltsége óriási volt, ne felejtse el, hogy egészen fiatal korától kezdve középkori francia költőket is fordított. Tehát nemcsak Tzarát vagy Éluard-t, vagy más kortársakat, hanem rögtön ráharapott arra is, ami nagyon fontos hagyománya volt épp a szürrealizmusnak. Illyés sokakat fordított: egyik legkorábbi fordítása Huidobronak a bécsi Mában megjelent verse. Ennek a chilei költőnek nagy vitája volt Reverdyvel a költői képről '24-'25-ben. A versfordításról egyébként Illyés később elfeledkezett, és nem vette be a műfordításkötetébe. 2002-ben a PoLiSz című folyóirat rendezett egy Illyés-konferenciát, amelynek én voltam az egyik előadója, s akkor beszélgettünk arról, hogy Illyés valószínűleg egyszerűen elfelejtette ezt a fordítását. Annyit fordított, és annyit dolgozott, hogy elfelejtette, hogy egyáltalán lefordította, és hol jelent meg. Tehát Illyést számon tartották. Maurice Carême csodálatos magánkönyvtárában ugyanúgy láttam különböző franciául megjelent Illyés-köteteket, mint másoknál. A kilencvenes években Jeanny Burny, a brüsszeli Maurice Carême Alapítvány igazgatónöje megmutatta nekem Illyés Carême-hez intézett levelét. Tehát kettőjük közt is volt kapcsolat. Párizsban két belga, Suzanne és David Scheinert csináltak egy francia nyelvű Illyés-válogatást a '80-as évek elején, még Illyés életében, amit Dobzynski vezetett be. David később elmondta nekem, hogy amikor elhozták a könyvet Budapestre, Illyés milyen kedvesen fogadta őket, beszéltek különböző költészeti dolgokról, utazásaikról. Milyen volt Illyés ismertsége és rangja? Ezt talán legjobban mutatja, hogy 1965-ben megkapta az egyik legrangosabb nemzetközi irodalmi kitüntetést, a knokke-i költői fesztivál nagydíját. Elődei Giuseppe Ungaretti, Saint-John Perse, Jorge Guillén, Octavio Paz, az utódai – többek közt – Léopold Sédar Senghor, Yiannis Ritsos és Vladimír Holan voltak. [...]"

1 Az interjú teljes változata a Hítel 2012. májusi számában olvasható a 63–72. oldalon.

2 Anatole FRANCE halálára az *Egy bulla* (Un cadavre) című pamfletet nagyrészt André BRETON és Louis ARAGON fogalmazta 1924. október 18-án.